

Українські традиції та звичаї

Збірка

Українські традиції та звичаї

«ОМІКО»

2015

ББК 63.5(4УКР)

Збірка

Українські традиції та звичаї / Збірка — «ОМІКО», 2015

Видання знайомить нас з багатим і різноманітним світом народних звичаїв, за якими жили українці з давніх-давен до нашого часу. Звичаї, які ми отримали у спадщину від дідів-прадідів, не втратили свого значення й сьогодні. Вони є найдорожчою скарбницею духовної культури українського народу.

ББК 63.5(4УКР)

Содержание

Живі джерела мудрості народної	5
Морально-етичні народні норми	6
Громадські звичаї	8
Кінець ознакомительного фрагмента.	12

Українські традиції та звичаї

Живі джерела мудрості народної

Відомий український поет В. Симоненко, звертаючись до сучасника, закликав:

В океані рідного народу
Відкривай духовні острови.

Такими духовними островами в житті українців завжди були народні традиції та звичаї. Вони вироблялися протягом багатьох століть і є складовою частиною не лише історії нашого народу, а й сьогодення. Значною мірою народні традиції та звичаї визначають витoki української нації, ті риси духовного і матеріального життя, якими ми вирізняємося з-поміж інших народів.

Але перш ніж звертатися до культурно-побутової спадщини українців, слід усвідомити, яка різниця існує між звичаєм і традицією. Якщо звичай – це форма поведінки, прийнята певною суспільною групою, що регулює широку сферу суспільних справ, то традиція є передачею від одного покоління до іншого того, що є змістом народної культури (звичаїв, поглядів, вірувань, способів мислення й виховання, морально-етичних норм тощо) і визнається суспільно важливим як для сучасного, так і для майбутнього народу.

Українці, як одна з найдавніших націй у світі, мають багаті й своєрідні народні традиції та звичаї. Завдяки їм вони відомі у світі як працьовиті, помірковані, щирі, гостинні й дотепні люди, з багатою мистецькою фантазією та витонченим смаком, великим потягом до знань, шанобливим ставленням до свого родоводу та близьких і зневажливим – до безбатченків, тобто тих, хто забуває звичаї свого народу.

Нині, як і багато століть тому, народні традиції та звичаї є одним із головних чинників відродження українського народу, його національної свідомості та людської гідності, адже в цих життєдайних джерелах – душа народу. Кожний з нас є спадкоємцем великої скарбниці народної культури, продовжувачем її традицій та звичаїв. А це неможливо без їхнього ґрунтовного знання. Саме в цьому й має стати у пригоді юному читачеві наша книга.

Морально-етичні народні норми

Протягом багатьох століть український народ створював і вдосконалював певні морально-етичні норми свого життя. Вони були тісно пов'язані з народним світоглядом, відбивалися на способі життя й рисах характеру українців.

Головним джерелом народної моралі завжди були повага і любов до вільної праці, особливо хліборобської. Вшановувалися й різні ремесла, до яких українці мали неабиякий хист. Свідчення тому можна знайти хоча б у славнозвісному «Описі України» Г. де Боплана. На його думку, серед українських козаків «трапляються знавці усіх ремесел, необхідних людині: теслі для будівництва житла і човнів, стельмахи, ковалі, зброярі, кожум'яки, римарі, шевці, бондарі, кравці та інші. Вони добре виготовляють селітру, якої вельми багато на цих землях, і роблять з неї чудовий гарматний порох. Їхні жінки прядуть льон і вовну, роблять з них полотно і тканини для щоденного вжитку. Всі вони добре вміють обробляти землю, сіяти, жати, випікати хліб, готувати всілякі м'ясні страви, варити пиво, хмільний мед, брагу, оковиту тощо».

Працелюбні, вправні, досить кмітливі, здібні до сприйняття нового – так характеризують українців у багатьох етнографічних джерелах та історичних пам'ятках. Саме ставленням до праці вони вимірювали, чого варта людина, і засуджували або зневажливо ставилися до ледарів. Недарма серед українських народних приказок кількість тих, що присвячена цим темам, чи не найбільша. Ось лиш деякі приклади: «Як дбаєш, так і маєш», «Хто пізно встає, в того хліба не стає», «Вставай до сходу сонця, працюй до ночі, то їстимеш калачі», «Де господар не ходить, там нивка не родить», «Добрий чоловік без роботи, що бджола без меду», «Праця – то здоров'я, ліни्वство – то хвороба», «Робочому росте горб на плечах, а лінивому – на животі», «Буде той голодний, хто жнивами шукає холодо́чку», «Люди працювали, а він повітрям торгував», «В умілого руки не болять», «Робота мучить, кормить і учить». Таке ставлення до праці є суттєвою складовою української ментальності.

Не менш важливими морально-етичними чинниками для українців було утвердження в житті ідеалів добра, краси, гуманних взаємин, знання й повага до свого родоводу, почуття високого громадянства. Українська народна педагогіка мала цілеспрямовану й досконалу систему родинного виховання дітей та молоді. Шанобливе ставлення до традицій попередніх поколінь, повага до старших, потяг до знань і навчання виховувалися роудиною в дітях змалечку, а селянські братства і громади прищеплювали молоді звичай суспільного вирішення важливих питань. Усі ці моральні принципи теж знаходили відображення в народній мудрості: «Яке дерево, такі його квіти, які батьки, такі й діти», «Голова без розуму, як ліхтар без свічки», «Мудрий ніхто не вродився, а навчився», «Здобудеш освіту – побачиш більше світу», «До булави треба голови», «Робота спільна – як пісня весільна», «Добре там живеться, де гуртом сіється й орється».

Українці прагнули злагоди в сімейних стосунках, з любов'ю й ніжністю ставилися до дітей, з повагою й дбайливістю – до батьків. Вони розуміли, що від фізичного й морального здоров'я сім'ї, охорони материнства й дитинства, піклування про сиріт, удів, калік, старих, знедолених залежить духовне благополуччя народу. Ці головні принципи родинного життя стисло, образно і точно викладені в таких народних висловах: «Від родини йде життя людини», «Не потрібен і клад, коли у чоловіка з жінкою лад», «Чоловік у домі – голова, а жінка – душа», «На сонці тепло, а біля матері добре» тощо. В основі народного ідеалу родинного життя було прагнення створити сім'ю щасливу, здорову, наповнену дитячим багатоголоссям (до недавнього часу українські подружжя мали зазвичай шес-теро-восьмеро дітей), міцну і дружню. Недарма юнак і дівчина до шлюбу дружили між собою, на весіллі їх супроводжували дружи й дружки, а шлюб називався одруженням. Якщо воно було вдале, то в народі про добре подружжя казали, що вони «зрівнялися з людьми», а якщо невдале – то «світ собі зав'язали».

Незважаючи на плин часу, суттєві зміни в політичному, економічному та культурному житті нашої країни, морально-етичні норми сучасних українців зберегли й донині свої головні принципи, більш того, в умовах незалежної держави вони відроджуються й поширюються в усіх верствах суспільства.

Громадські звичаї

«У гурті то й смерть не страшна», – були впевнені українці. А що вже казати про такі «дрібниці», як орання, чи жнива, чи будівлення хати. Взаємодопомога була, мабуть, ключовим поняттям у громадському побуті нашого народу і необхідною умовою існування, коли кожен приходив на допомогу іншому, коли всі почувалися єдиним цілим, не замикаючись на своїй сім'ї.

Громада мала таке ж велике значення, як і родина. Власне, це і була родина – велика і дружна, яка поділяла радощі і розраджувала в горі. Кожен відчував плече громади і у свою чергу будь-коли ладен був підставити власне плече сусіду. Готовність допомогти ближньому переконливо свідчила про високі морально-етичні якості селян, про те, що відома на весь світ душевність українців – це не порожні слова. Та й відпочинок у великому колі односельчан був веселішим: «У гурті і каша їсться», – казали з цього приводу наші пращури.

Життя у громаді, або сільській общині (її ще називали територіальною громадою, адже вона об'єднувала своїх членів саме за цим принципом), зобов'язувало українців дотримуватися певних правил. Адже громада регулювала не тільки виробничі (землеробські) процеси, а й усі сфери життя своїх мешканців. Наші пращури прислуховувалися до думки громади, щоб не викликати осуду. Протягом багатьох століть виробився цілий кодекс громадського життя, сформувалися громадські звичаї. І якщо ніхто не порушував цих законів, життя у громаді було тихим, мирним і спокійним.

Традиції сільської територіальної громади виникли в Україні з приходом сюди феодальних відносин. І трималися дуже й дуже довго – аж до початку ХХ століття, хоча, звісно, не повною мірою.

Громада була самоврядним колективом. Його очолював отаман, якого обирали всім селом. Пізніше замість отамана була введена посада війта. Усі важливі питання обговорювалися на громадському сході. Його ще називали віче, або копа. Це була така собі рада старійшин, адже кожному сім'ю представляв голова родини, найстарший чоловік (або голова дворища). Молоді та жінкам вхід на такі збори був заборонений. Зрідка допускалися на схід і отримували право голосу вдови, які самостійно вели господарство. Почесне місце на «копі» належало старійшинам села, найповажнішим чоловікам. До їхньої думки завжди дослухалися.

Члени громадського сходу збиралися на майданчику біля церкви або корчми, а з приходом холодів ховалися від морозів у спеціальну громадську або найняту для цього хату, а то й в корчму. На порядку денному завжди було чимало важливих питань: тут вирішували, коли орати у цьому році, як розподілити землю, кому допомагати вдовам, як покращити стосунки з поміщиком і захистити свої права. Крім того, на громадському сході розбирали всілякі конфлікти між селянами – не тільки земельні, а й майнові, інколи родинні та інші. Дуже часто рішення сходу записували у спеціальну книгу. Ці рішення, як правило, оскарженню не підлягали.

Приймаючи те чи інше рішення, громада спиралася не лише на урядові законодавчі акти, а й на так зване звичаєве право та общинну, вироблену століттями мораль, що ґрунтувалася на звичаях предків.

Звичаєве право передусім стосувалося землі. Це було дуже актуальним, адже тривалий час, коли існувала колективна власність на землю, члени громади мали спільні (громадські) землеволодіння.

Споконвіку для українського народу мірилом заслуг була праця: хто скільки вклав у землю, той відповідно мав і отримати. На цьому ґрунтувався і звичай першого займання вільних земель і отримання на них власності. Хто перший вклав у неї свою працю, той міг і зай-

мати певну територію. Цей звичай, ніде не прописаний у правових актах, називався «займанщиною».

До звичаєвого права належав і поширений у деяких районах України земельний переділ, що мав забезпечити справедливий розподіл землі. Цей переділ відбувався в межах громадського сходу. Усю громадську землю ділили на шматочки, а потім відбувалося жеребкування. Це завчасно обговорювалося, важливими показниками були кількість осіб у селянському дворі (або родині), а також заслуги господаря, його праця та поведінка всіх членів родини. Керуючись звичаєвим правом, вирішували і земельні та інші власницькі суперечки, визначали, кому і що має переходити у спадок.

Інколи під час громадського сходу влаштовували народний копний суд. Він також відбувався на основі звичаєвого права і народної моралі. Особливого поширення така форма розгляду справ набула у XVII—XVIII століттях на Закарпатті, Прикарпатті та Волині.

На копному суді розбирали головним чином справи, що ми тепер називаємо кримінальними – крадіжка, навмисний підпал, побиття тощо. Злодій, який посягнув на чуже майно, звісно, не чекав, доки з ним розбереться народний суд, часто він намагався втекти із села. Тоді після заяви потерпілого громада «вела слід» – якщо він приводив до іншого села, там за злодія мала взятися вже інша громада, хоча він і не робив нічого поганого її мешканцям. У Прикарпатті та на Поліссі злодія розшукували тільки у присутності потерпілого.

Утім, крадіжки траплялися не дуже часто, українці довіряли один одному (казали: «Ми ж одна громада»), навіть дверей ніколи не замикали. Бойки, наприклад, коли всією родиною виходили в поле, підпирали двері палицею – це означало, що в хаті нікого нема.

Щоб не порушувати справедливості, на суді потерпілий мав надати доказів на підтвердження злочину. Це могли бути якісь особливості крадених речей, а також синці та пошкодження на тілі (у разі нападу). Одним із покарань був такий цікавий звичай, що мав назву «брати грабіж», – потерпілому дозволялося взяти у кривдника певну річ або худобу (це залежало від того, що він скоїв).

Найбільший вплив громада мала при існуванні колективної власності на землю. Скасування колективної (XVIII століття) і поширення приватної власності на землю дещо послабило позиції громади, однак до зникнення цього об'єднання і його законів не привело. Це й зрозуміло: адже і на своїй власній землі треба було так само орати та сіяти, будувати хати, і питання взаємодопомоги не було зняте, воно залишалося актуальним. Та й питання моралі теж не відійшли у минуле.

«Моя хата скраю» – цей сумнівний принцип у громадському житті допомагав дуже рідко. Ставши одноосібними володарями певних ділянок, селяни все одно прагнули допомагати один одному як члени однієї родини. Люди продовжували гуртом виконувати найважчі роботи. Одним із найпоширеніших звичаїв, що тримався дуже довго, була толока. Суть її полягала в наданні безкоштовної допомоги односельцям за пригощання (господар пригощав усіх, хто допомагав). Толокою виконували найважчі роботи в полі – орання, сіяння, жнива, – а також господарські справи – будівництво хати, копання криниці та інше. Бувало, що на толоки йшли лише чоловіки (так звані чоловічі толоки). Це, наприклад, відбувалося під час орання. Були й суто жіночі толоки (господині збиралися дерти пір'я, лущити кукурудзу тощо). На жнива влаштовувалися спільні толоки.

Слід зауважити, що толочани не завжди працювали заради щедрого пригощання, що влаштовував їм господар. Траплялося й так, що той не міг нічого їм запропонувати, а допомогти все одно було потрібно. Тож існував і інший різновид толок, який селяни часто називали «поміч». Поміч – це «вдовин плуг», допомога сиротам, хворим, постраждалим від стихії (наприклад, повені чи пожежі). «Працювати за спасибі» – цей вислів у такому випадку не був саркастичним. Адже спасибі, щире і відверте, варте найважчої роботи. По-іншому селяни не могли: що візьмеш з удовиці, із сиріт? Їм дати треба, а не взяти в них – так думали всі українці,

за дуже рідкісними винятками. І працювати «за спасибі» не вважали принизливим, навпаки, вбачали у цьому свій обов'язок.

Працювати на толоках (за пригощання чи без нього) зазвичай не відмовлялися: ніхто ж не знає, що станеться з ним завтра, чи не буде потрібна і йому рука допомоги. У народі казали: «Без толоки, як без руки – ні хати не зробиш, ні сіно не скошиш». Хоч би яка важка робота була, толоки завжди проходили з піснями та жартами, тому на перший погляд нагадували якесь свято з певними трудовими обрядами.

Під час жнив, у спеку, важко було втамувати жагу. Коли влаштовували толоки, робили величезні «термоси» з холодною водою. Біля ниви ставили велику бочку, а в неї – ще одну, трохи меншу. Порожнє місце між стінками набивали тирсою. Навіть у спекотний день вода в такій бочці залишалася прохолодною і добре втамовувала спрагу. Тож толочани могли почуватися більш комфортно. Такі «термоси» забезпечували господарі або, якщо працювали на вдову, і самі толочани.

Інший дуже поширений вид взаємодопомоги називався супряга. Він полягав у тому, що господарі (зазвичай сусіди) на деякий час об'єднували свою худобу та сільськогосподарський реманент і спільно виконували певні роботи на землі, спочатку в одного, потім – у другого. Так, наприклад, для оранки селяни об'єднували дві-чотири пари волів (а такої кількості худоби в одному господарстві зазвичай не було), які вправно тягли важкий плуг, спочатку по одній ниві, потім – по другій. Окрім орання, до супряг вдавалися при вивезенні гною та перевезенні снопів.

На відміну від толоки, де економічний чинник часто був непомітним, у супрязі він був очевидний. Адже окрім бажання допомогти мали на оці й власні цілі. І це допомагало селянам виживати. У супрягу вступали сусіди, або родичі, чи куми.

Серед жінок були поширені роботи під назвою оденки. Господині збиралися взимку в одній хаті і робили свою роботу: шили, вишивали тощо. Дуже часто працювали усі разом, щоб комусь допомогти. А потім робили на користь іншої господині тощо – ніхто не мав залишитися в накладі.

Так усім миром працювали в селі (до речі, інші назви громади – «мир», «село»). «Із громади по нитці, бідному сорочка» – ця приказка відповідала дійсності.

Однак громадські звичаї громада виявляла не тільки в роботі. Так, вона ревно стежила за виконанням звичаїв, за порушенням традицій, відігравала суттєву роль не тільки у виробничих процесах. Без участі громади не минала жодна важлива подія. Питання про будівництво важливих об'єктів – млина, церкви або школи, про допомогу сиротам, призначення опікунства теж вирішувала громада.

Тож невірно думати, що громада «виникала» в житті селянина тільки під час роботи або судових непорозумінь – з нею було пов'язане все життя. Так, незабаром після народження дитину прилучали до громади, до теплого дружного кола. Громада була присутня скрізь – на хрестинах, на весіллі (коли гуляли не всім селом, то все одно запрошували найповажніших представників громади). Виховували дитину не лише батьки, а й вся громада. Будь-який старший її представник міг зробити зауваження молодшому про неналежну поведінку. А той, у свою чергу, мав вислухати і не сперечатися.

Проте дитячі та молодецькі пустощі – то були дрібниці, громада навіть їх не засуджувала (усі колись були дітьми), це був лише виховний момент. Головне, щоб діти змалку розуміли, що осуд або схвалення громадою – то важливі речі. Що ж по-справжньому засуджувала громада? Непристойну поведінку, зраду, брехню, пияцтво, сварки, погане ставлення до батьків, коли їх кидали напризволяще тощо. І, звичайно, позашлюбні стосунки та, не дай Боже, позашлюбну дитину. Можливо, ставлення до дівчат з позашлюбною дитиною було й жорстоким, але селяни вважали це показовим виховним прикладом для молоді.

Як уже зазначалося, вхід до громадського сходу молоді був закритий. Але це не означало, що молодь не була пов'язана з громадою. По-перше, вона залежала від того, що там вирішать на громадському сході старші, а по-друге, вона входила до молодіжних громад, що були поширені по всій Україні. Як тільки хлопець чи дівчина підростали, вони мали право вступити відповідно до парубочої та дівочої громади. Щоправда, вік вступу до громад чітко окреслений не був. Для хлопців – 16—18 років, дівчата ставали повноправними членами громади десь з 15 років. Існувало також внутрішнє розділення молодіжних громад на старшу та молодшу. Парубочу громаду очолював отаман (береза), дівочу – старша дівчина, інколи серед дівчат не було чітко вираженого лідера.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.